

Tulajdonnevek a történeti és etimológiai szótárakban*

1. Általános szótárak és tulajdonnevek. A köznévként (nomen appellativum) és a tulajdonnévként (nomen proprium) közötti alapvető különbség évezredek óta ismert. Egyszerűen fogalmazva: az első általánosít, az utóbbi egyedít. Ennek következtében szókészleti helyzetük is eltérő, és az idők folyamán lexikográfiai kezelésük is különbözővé vált. Bár nem tartozik szorosan e cikk témájához, igen röviden érinteni kell a magyar szótártörténet kezdetét.

A magyar nyelv és főleg a magyar szótörténet szempontjából jelentős szójegyzékek, nomenklatúrák és szótárak (pl. Schlägli szójegyzék; Pesti Gábor: *Nomenclatura sex linguarum*; Gyöngyösi szótártöredék; Murmellius: *Lexicon*; stb.) mindkét szótípust tartalmaznak, mondhatni természetes módon. A középkor műveltségét meghatározó latin nyelv szavainak elsajátítását szolgálták ezek a művek is, illetve a latin szavak tükrözték a szűkebb és tágabb világ valóságait is. Ezek közé nemcsak köznevek, hanem tulajdonnevek is tartoztak. A kezdetben csak latin nyelvű szójegyzékek idővel kiegészültek más nyelvek szavaival is, megteremtve ezáltal a későbbi két- vagy többnyelvű szótárak alapjait. A szójegyzékekben található tulajdonnevek közül főleg a helynevek voltak fontosak, hiszen egy-egy ország vagy város megnevezése a latinban és az egyes nemzeti nyelvekben lényegesen eltérő lehetett, ami az adott földrajzi objektum azonosítását is megnehezítette vagy akár lehetetlenné is tette. A gyakorlati célú lexikográfiai művek – egyszerűen szólva a mai értelemben vett két- vagy többnyelvű szótárak – Murmelliustól kezdve (1533) Szenci Molnár Alberten (1604) és Pápai Páriz Ferencen át (1708) a mai napig tartalmaznak személy- és helyneveket magyar és megfelelő idegen nyelvi formában.

Minden írott (illetve a 19. század végétől kezdve rögzített hangzó) nyelvi megnyilvánulás az idő múlásával a nyelvek történeti vizsgálatának anyagaként használható. Ilyen nyelvi anyagnak tekinthetők az egyes múltbeli korszakokban vagy napjainkban készült, az adott társadalmi, gazdasági és műveltségi ismereteket lexikálisan tükröző két- és többnyelvű, az értelmező, a táj- és különféle szakszótárak, melyek – amint arra fentebb utaltam – akár tulajdonneveket is tartalmazhatnak. Az ilyen jellegű szótárak akár csak érintőleges vizsgálata kívül esik ennek a tanulmánynak a keretein (igyekeztem szerint jól megokolt kivétel az alábbi 2. pontban tárgyalt CzF.). Írásomban ugyanis csak azokkal a szótárakkal foglalkozom, amelyek a különféle primer forrásokból származó lexikális anyagokkal – beleértve az említett szótártípusokat is – nyelvi-kronológiai(-etimológiai) tekintetben a tudományos kutatás számára szekunder, ám rendkívül fontos forrásul szolgálnak. Hasonló okokból nem foglalkozom a mai magyar lexikográfia legjelentősebb munkálatával, A magyar nyelv nagyszótára (Nsz.) folyamatosan megjelenő köteteivel sem. Ez az évtizedek óta várt kézikönyv alapvetően értelmező szótár, amely azonban történeti perspektívájú abban az értelemben, hogy alak- és jelentésváltozásait az 1772-től (egyelőre) 2010-ig publikált különféle jellegű forrásokból származó idézetekkel mutatja be.

* A tanulmány az 124127-es számú NKFIH-pályázat (Új magyar etimológiai szótár. Második ütem) támogatásával készült. Köszönöm anonim lektoraim javaslatát, amelyek révén írásom tartalmasabb és értékesebb lett.

Ezen idézetekben természetesen tulajdonnevek is szerepelnek, ám ezek nem érintik egy-egy címszó jelentéseinek értelmezését, és – értelemszerűen – semmiféle közvetlen etimológiai vagy nyelvtörténeti vonatkozásuk sincs. (Az előzőekben említett szótártípusok történeti áttekintéséhez vö. FÁBIÁN ed. 2011, 2012; MURÁTH szerk. 2014.)

2. A CZUCZOR–FOGARASI-féle szótár és a tulajdonnevek. Mielőtt rátérnék arra, hogy a szorosan vett történeti és etimológiai szótárak miként kezelik a tulajdonneveket, ilyen összefüggésben szólni érdemes a 19. század közepének kiemelkedő lexikográfiai alkotásáról, a CZUCZOR–FOGARASI-féle szótárról. A magyar nyelv szótára (CzF.) a Magyar Tudós Társaság (ma: MTA) 1844. december 16-ai nagygyűlési határozata értelmében csupán értelmező szótárként készítendő el, de a végső változat szócikkei számos esetben tartalmaznak nyelvtörténeti és etimológiai megjegyzéseket is. Ezért néhány sorban foglalkozom azzal, hogy ezek az utalások miként jelennek meg a szótárban.

A CzF. 1. kötetének 3. lapján olvashatunk „a szótárba tartozó egyes szókról”. Témánk szempontjából a következő szakaszt kell kiemelni: „Családok, nemzetek, országok, tartományok, városok, hegyek, vizek, helységek stb. *tulajdonneveik*, mivel a szófejtegetésben felvilágosítást adhatnak, szinte felveendő, mint: *magyar, cseh, Őrs, Sajó, Pécs* stb.” [kurzíválások az eredetiben – G. K.]. Ennek megfelelően – csupán földrajzi helyzetükre utalva – kisebb települések nevét is megtalálhatjuk. Ilyenek például: *Abácshalva* ’falu Udvarhely székben’; *Abád* ’falu Heves megyében’; *Leányvár* ’faluk Esztergom és Zemplén, pusztá Tolna m.[egyében]’; stb. A nagyobb városok közül csak kettőt említek, melyeknél a szócikk bizonyos történeti és (gyakran nem helytálló) etimológiai vonatkozásokat is közöl:

Buda: (1), Magyarország iker fővárosainak egyike. [...] Nevét Kézai krónikája szerint Buda fejedelemtől, Ethele (Attila) testvérétől vette.

Debreczén, Dèbreczén: (1), tősgyökeres magyar városaink egyik legnagyobbika, Bihar megyében. [...] Némelyek szerint a tót *dobra zem* (jó föld) vagy *dobrá tzená* (jó vásár) szókból származott volna.

Csupán megemlítem, hogy természetesen megtaláljuk a szótárban a *Bakony*-t, a *Balaton*-t, a *Duná*-t és más földrajzi objektumok nevét is.

A személynevek közül is lássunk néhányat:

András: Közvetlenül *Andreas*-ból vétetett, mely hellen elemzés szerint jelent *férfiast, erőst*. Máskép: *Andorás, Andris, Andor, Endre*, kicsinezve: *Andriská, Andorka*; előtéttel *Bandri, Bandi*.

Álmos: 1) Alunni kívánó, aki alhatnék. [...] 2) Sok alvást szerető, gyakran aluvó, illetőleg tunya. [...] 3) Álmodó fejtegetésével foglalkodó. [...] 4) Mint fő és személynév Úgek fiának és Árpád vezér apjának neve, melyet a névtelen jegyző főképen az *álm* szóból elemez, minthogy, úgy mond, születése anyjának álmában jóslatotott meg. Bíborban született Koszta leírása szerint: *Salmutzes*. [...] Régi oklevélben (1270-ből) előfordul *Álmod* (Olmud) is mint személynév. Álmosnak nevezetett Kálmán király testvére is.

Ilona: (hellen eredetű, am. világító, fényes, *ελνη* am. fáklya vagy *ελη* szótól am. napvilág, meleg; világ; vagy mások szerint am. hódító, *αισω*)

igétől); női kn. tt. *Ilonát*. Helena. [...] Kicsinyezve: *Ilonka, Ilu, Iluska, Ilka, Ikó, Ila, Pila*.

Veronika: (1) női keresztnév, a görög *phereniké* szótól, mely am. győzelemhozó, győzelmes.

Amint a fentiekből kiviláglik, a CzF. szerkesztői a népeveket is a tulajdonnevek közé sorolták, és számos ilyen szó hosszabb-rövidebb szócikkekben meg is található a szótárban.

3. A tulajdonnevek a történeti lexikográfiában. A továbbiakban a ténylegesen nyelvtörténeti és etimológiai szótárakat tekintem át a tulajdonnevek kezelése szempontjából. A **3.1.** részben a nyelvtörténeti, a **3.2.** részben a (történeti és) etimológiai kézikönyvekről írok. (Ezen szótártípusok általános jellemzéséhez vö. KISS 1994.)

3.1. Nyelvtörténeti szótárak

3.1.1. A magyar történeti lexikográfia kezdetei a 19. század közepéig nyúlnak vissza. JERNEY JÁNOS történész a korabeli kutatásokat hátráltató helyzetként értékelte, hogy nem állt rendelkezésükre olyan gyűjtemény, amely a különféle oklevelekben és krónikákban található magyar szavakat tartalmazná. Ezt a hiányosságot megszüntetni akarván adta közre a Magyar nyelvinkincsek Árpádék korszakából című, két füzetből álló művét. Az Előszóban a következőket írja: „E’ hézagot kívántam betölteni, midőn az árpádiak korszakát a’ XIV-dik század első évéig fölkarolva, a’ hely-, határ-, vidék-, hegy-, völgy-, erdő-, folyó-, család-, személy-, hivatal-, eszköz- ’s egyéb ide vonatkozó, bármirészben magyar szóértelmet tartalmazó neveket és szólásformákat összegyűjtván, szótáralakban körülbelül mintegy ötezer vezérszóval ellátva közrebocsátom” (JERNEY 1854: V). A felsorolásból látható, hogy a feldolgozott szóanyag lexikális jellege eléggé vegyes.

Találunk benne közszavakat, sőt ezeknek különféle jelezett vagy ragozott alakjait is:

Adjon: Oggun 1 Hb.cs [cs = cselekvő ige] (mond: agygyon).

Áldomás: Aldamas, Aldumás Bknj [Béla király névtelen jegyzője] 16, 22 „Et in eodem loco (Tarczal hegyen) more paganismo, occisso equo pinguissimo, magnum aldamas fecerunt”. „Et more paganismo fecerunt aldumás” pogány szertartásu áldozat, mely lakomából állott főleg.

Párkány: Parcan 1295 „Ad erterioem munitioem castr (Gimus), quae vulgariter Parcan dicitur” vár külső része, Nitrában.

Teremté: Terumteve 1 Hb (m: terüntevé [Sic! – G. K.]) cs.

A szótári anyag túlnyomó része tulajdonneveket tartalmaz, amelyek között természetesen igen sok olyat találunk, amely valamilyen közzsóból keletkezett. A személynevekre vonatkozóan a következőket írja JERNEY: „Szótárunkban nem kevés oly anyagra találand a’ figyelmes olvasó, melyből az ős magyar nép szokása, gondolkozása és életmóda tanulságos vonásokban tűnik föl. Ime sajtáságos férfi nevek például, Alacsony, Bekegő, Bikacsó, Bors, Büszke, Csekelő, Haragos, Irgalom, Irigy, Jólegény, Kemény, Kenő, Kevély, Keverék, Lipe, Lusta, Lökő, Maradék, Medve, Nöetlen, Ortó, Öklelő, Rigó, Serkentő, Szegény, Szomorka, Tagadó, Tekerő, Titok, Vendég, Vénlegény, Villám, Zúzó, a’ nőnevek közt továbbá: Ajándok, Banya, Csókadó, Drága, Gyönyörű, Játék, Jobbcsecsű, Kecs,

Kúpcsecs, Liliom, Szép, Szerelmes, Szerető, Tükör, Utáló, Viola ’stb. sokkal jellemzőbbek, semhogy a ’ népeletre belülök eredményeket nem vonhatnánk” (JERNEY 1854: IX) – ehhez különösebb hozzáfűznievalónk nincs.

A személynevekhez kapcsolódóan, de már a helynevekre utalva írja a szerző a következőket: „Nem levén czéлом magyar Onomasticon írása [...], azon személyneveket, melyek kéttelenül görög vagy római eredetű martyrologiai nevekből alakulván, magyarban jelentéssel nem bírnak, minők például: Csepán, Deső, Isop, Jákó, Mikó, Petó (Stephanus, Desiderius, Josephus, Jacobus, Nicolaus, Petrus) stb végképen mellőztem; ellenben mint helynevet besorolám az ilyekből magyar ragok hozzájárultával alakultakat, minők: Jánosd, Miháld, Samud stb.” (JERNEY 1854: VIII). A helynevek között a településnevek mellett víz- és dűlőneveket is szép számban találunk:

Adony: Odun 1208 szn; Odon 1262 hn; Addon 1279 hn Fejériben.

Ágas-halom: Agosholm 1229 VR 358 § hrhegy [hrhegy = határhegy] Kolosmben Erdélyben.

Árok-töve: Aruktue 1055 hr [hr = határ].

Barcs: Barch 1248, „Ad stagnum Barch,” tó Csallóközben.

Esk-üllő: Esculeu Bknj 27 „In loco illo, qui dicitur Esculeu, fidem cum juramento firmaverunt, et a die locus ille nuncupatus est Esculeu, eo, quod ibi juraverunt” most Esküllő fu [fu = falu] Dobokában Erdélyben.

Fejér-Körös: Feyerkeres 1299 fő [fő = folyó] Békésben.

Az adatokat évszám követi, de a források megadása általában hiányzik: JERNEY ezt helytakarékossgal indokolta. Ha egy-egy adat a Halotti beszédből, Anonymustól, Kézaitól vagy a Várad regestrumból származik, a lelőhelyre utalás nem marad el. Ilyen módon ez a szótár korlátozottan használható, de mindenképpen fontos mű a tulajdonnevek kutatását tekintve. Ezt az erényét még az sem kisebbíti, hogy eredetmagyarázat egyik szócikkben sem található.

3.1.2. 1865-ben a Magyar Tudományos Akadémia megbízta a nyelvész és történész MÁTYÁS FLÓRIÁNT egy nyelvtörténeti szótár összeállításával. Az MTA tagja össze is gyűjtötte *zs* betűig a Magyar nyelvtörténeti szótárba szánt anyagot, ám a közzététel a *borul* igénél abbamaradt. Ennek oka a mű iránti érdektelenség volt, a második füzetből alig kelt el néhány tucat. A szótár címszavai elsősorban közszavak, azonban ezek szócikkeiben is találunk személy-, illetve helynévi adatokat:

Aczél: 1. Személynév. *Ioannes dictus Achyl.* 1340, C. D. VIII. 4. 474.; 2. Helynév. *Achelkirtus possessio.* 1386. C. D. VIII. 4. 268.

Agyag: „Vadit ad quemdam [Sic! – G. K.] locum Ogyoguo zuw vocatum” 1262. C. D. VII. 3. 46.

Bika: 1. férfinév. „Beko et Bika cum uxoris filii et filiabus.” 1198. Mon. 11. 194. 2. **taurus.**

Bogár: 1. személynév. „Artifices hy sunt: filius Buhte, bogar filius Boda” 1211. Mon. 8. 108. [...] 2. **insectum, musca.**

Ezek mellett olyan címszavak is szerepelnek, amelyek csupán tulajdonnévként adathatók:

Aladár: Férfinév. Filiis Ivanca de Peeth, nec non filii Aladarii fratris eorumdem. 1295. C. D. VII. 2. 183.

Antal: Férfi keresztnéve, **Antonius.** „Castrenses de villa Mogorey, una cum Antalo filio Vytalus de Maach.” 1277. Mon. 9. 94.

Bora: Barbara. *Ozthan Bornemizza Boranak adak az feldeth.* 1554. R. M. Ny. E. III. 11.

A fenti példákból látható, hogy a szócikkek megfelelnek a filológiai elvárásoknak: az egyes adatokat évszám és forrásmegjelölés követi, így az adatokat ellenőrizni lehet. MÁTYÁS FLÓRIÁN műve is heterogén tartalmú, köz- és tulajdonneveket egyaránt közlő szótár, ami nem meglepő, hiszen az adott korban ez általános jelenség volt. (Csak az érdekesség kedvéért: a *Béla* névre vonatkozó adatok és különféle fejtegetések öt hasábot töltenek meg.)

3.1.3. A 19. század vége felé jelent meg SZARVAS GÁBOR és SIMONYI ZSIGMOND szerkesztésében a Magyar nyelvtörténeti szótár (NySz.). Az 1. kötet ii. lapján a 3. pontban azt olvashatjuk, hogy a szótárból „ki kell rekeszteni [...] b) a tulajdonneveket, kivéve a keresztnéveket, népneveket, s azokat, melyek egy-egy köznévknek magyarázatául szolgálhatnak (pl. Alsó-Őr, Felső-Őr sat.); [...]”. A xvii. lapon már az áll, hogy a szótárhoz csatolandó függelékben fognak majd állni a keresztnévek és „népnevezetek”. Ennek ellenére a szótári szócikkek között találunk népneveket is, ám csupán néhányat, azokat is csak kiismerhetetlen szempontok szerint válogatva. Mondhatni, természetesen címszóként szerepel a **magyar**, és érthető a **tót** és a **kun** (az NySz.-ben **kún**) szerepeltetése is, bár az utóbbi népnév adatolása mindössze egy-két szólásra korlátozódik. A magyar nyelv (és nép) történetét tekintve ugyanígy várható lenne a magyar írásbeliségből jól adatolható *besenyő*, *cseh*, *német*, *szász* és egyéb népnév felvétele is, ezeket azonban hiába keressük a szótárban. – Az NySz. végül is nem tartalmazza azt a függelékét, amelyben ígérete szerint a keresztné- és népneveket sorolta volna föl (l. még az OklSz.-ről írottakat).

3.1.4. Az NySz. pótlékeként elkészített Magyar oklevélszótár (OklSz.) bevezetésében (Az anyag kiaknázásának elvei; különösen: XI–XIII) ZOLNAI GYULA hosszasan foglalkozik a tulajdonnevek kezelésének kérdésével. Mivel szótárát a régi közszók gyűjteményének tekintette (miként a szótár anyagának jelentős részét összegyűjtő SZAMOTA ISTVÁN is), a tulajdonneveket kihagyta a szótárból, de kijelenti: „A tulajdonnevek történelmi és hangtörténeti fontosságát egyetlen nyelvész sem vonta kétségbe, de helyesen jár el a nyelv tudós, ha a *neveket* tudatosan különválasztja a *szóktól*, s mikor *szótárt* készít, nem vegyít ebbe olyan elemeket, melyeknek tárgyalása külön *neveskönyvbe* (onomasticon), illetőleg a történeti hangtanba való” (OklSz. XI) (a kurzíválások az eredetiben – G. K.). Álláspontjának megfelelően az OklSz.-ban csak akkor szerepelnek hely- és személynévi adatok, ha azok magyar közszókat tartalmaznak, ez utóbbiak szócikkébe sorolva őket. Az eljárás bemutatására álljanak itt néhány szócikkből megfelelő adatok:

Bérc: 1258: ad locum qui dicitur *Kuzepberch*; 1338: In loco Meggyesmaalberchy dicto; 1448: In ascensu cuiusdam montis wlgó Zeenhegetew *Bercz* vocati; stb.

Bükk: 1203/1254: In loco qui dicitur *Bycfeu*; 1337: A quodam loco *Bykzad* vocato; stb.

Hév (hő): 1288/1326: In fluuiio *Heuyo constructum*; 1394/1446: *Iuxta quendam monticulum wlgō Hewhalom vocatum*; stb.

Nyak: 1379: *Tendendo per idem Berch in vno loco Babolna naka nominato*.

Só: 1200 k.: *Usque ad fluuium Souyou*; 1411: *in loco Thalaborsowa vocato*; stb.

A fenti, viszonylag jól érzékelhető szerkezetű helynevekkel szemben vannak olyanok is, amelyek önálló szócikket kaptak. Ezekről ZOLNAI a következőket írja: „*Beretytyó-t, Erdély-t* – megvallom – elvemtől eltérőleg vettem föl külön cikkekben, csupán azért, mert teljes bizonyossággal kimutatott alkotó elemeik (*berek+jó, erdő+elv*) anynyira elhomályosodtak már, hogy a szótár minden használója bizonyára mai egybeforrt alakjuk szerint s nem alapszavaiknál keresné őket, azonban az alapszóknál is megtalálja az olvasó a szükséges utalásokat” (OkI Sz. XII). Úgy gondolom, helyeselhető ez a szerkesztési gyakorlat.

A szótárba – általános kivételként – felvett keresztnévvel kapcsolatban a következőket olvashatjuk: „A keresztnév ugyanis mintegy a tulajdonnév és köznévi határán állanak, természetüknél fogva minden más névnél jóval sűrűbben fordulnak meg ajkunkon, nyelvünk természetéhez legjobban simultak, s nagyobbára teljesen magyaros alakot öltöttek, úgyszólván tanulságos fejlődésük föltüntetését szótáram céljához sokkal közelebb állónak tarthattam” (OkI Sz. XII). Ezzel egyben az NySz. ígértét is beváltotta az OkI Sz. Lássunk néhány példát keresztnévi szócikkekből:

András: 1225: *Endre*; 1242 k.: *Ender*; 1282 k.: *Andreas*; 1321/1323: *Kenchesandrasfolua*; 1336: *Scenth-anduryas*; 1602: *Andor*; stb.

Bálint: 1558 k.: ? *Baint*; 1577: *Walent, Walint*; 1584: *Balynth*; stb.

Érzsébet: 1244 k.: *Ersebyth*; 1334: *Scentelsebeth*; 1451: *Zenthersebeth*; stb.

Az OkI Sz. a *-d* és *-di* képzős származékokat (a származékságra való utalással) szintén a megfelelő alapszó szócikkében közli, mivel a szerkesztő szerint ezek a szavak „csupán hely- és személynevekül szolgáltak, melyeknek ennél fogva közszói minőségük alig lehetett” (XIII). A következő szavak illusztrálják ezt a szintén elfogadható eljárást:

Balog: ’balkezes; rosszindulatú’ – 1230: *Villa Bolugd*; 1234: *Ad caput arbustorum Bolugd*.

Bárány: 1266/1297: *Villa Barand*; 1358: *Possessionum [...] Barand*.

Szamár: 1171: *In uilla Zamard*; 1211: *ad stagnum Somardy*.

Összességében elmondhatjuk, hogy az OkI Sz. jól átgondolt elvek alapján közöl tulajdonneveket egy olyan szótárban, amely alapvetően köznevek szótörténeti adatait tárja az olvasók elé.

3.1.5. A történeti szótárak keletkezési időrendjében haladva röviden szólni kell a SZILY KÁLMÁN szerkesztette különleges műről, A magyar nyelvújítás szótáráról is. Mint közismert, a 18–19. század fordulójának legjelentősebb nyelvi és kulturális mozgalma, a nyelvújítás számos új szóval gazdagította időlegesen vagy tartósan a magyar szókészletet.

A mű szerzője a következőket írja az előszóban: „Íme, a mit ígértem, kedves olvasóim, előtettek fekszik „a magyar nyelvújítás krónikája“, szótári alakban. Semmi egyéb, mint krónika; se nem teljes, se nem tökéletes” (NyÚSz. VI). Az egyes szócikkekből megtudhatjuk, ki, mikor és mely művében (esetleg levelében) használta először az adott szót, illetve számos esetben azt is, hogy milyen más javaslatok születtek egy-egy fogalom, jelentés megnevezésére. A két kötetből álló, gazdag szómutatót tartalmazó szótár címszavainak túlnyomó többsége természetesen közszó, de a tulajdonneveket is érintette a nyelv iránt elkötelezettek magyarítási buzgalma, így ilyen lexikális anyag is színesíti a szótárt. Lássunk néhány példát előbb a helynevek köréből:

Budapest: Széchenyitől (1831: Világ, 331) idéz SZILY: „fővárostok nevét Budapestre kellene változtatni, mely kevés év, sőt hónap mulva olly megszokottan s könnyen hangzanék mint Bukarest” (NyÚSz. 424) – Pest, Buda és Óbuda 1873-as egyesítésekor vált ez a név az ország fővárosának hivatalos nevévé.

Tátrafüred: a németül *Schmecks*-nek nevezett településnek 1839-ben az ott alapított fürdőről a *Nagyszalóki fürdő*, 1842-ben a *Tátrai-fürdő* magyar nevet ajánlották. Ebből alakult a *Tátrafüred*, mégpedig a következőképpen: „1846 július 31-ikén az akkor ott (Schmecksen) mulató közönség nevezte el e helyet, a regényes Balaton-Füred pendantjául” (NyÚSz. 584).

A német *Leipzig* magyarításaként keletkezett *Lipcse* szócikkét talán érdemes teljes terjedelmében közölni:

Lipcse: Sándor István 1791 (Sokféle 2:112). – A 112. lapon *Liptse*, holott u. o. 104. lapon meg Lajptzig és még 4: 34 is *Liptsét* rekeszben Lajptziggal magyarázza. Bizonyosan a régi Lipsia és a lipómegeyi Lipcse csengett a fülében. Így ő Jenát *Jenőnek*, Bolognát *Abonynak*, Thebaet *Tabánynak*, Bern-et *Berénynek* akarta nevezni. Még furcsább: Dresda *Darázsd*, Kopenhága: *Kappanhágó*; Stockholm: *Istókhalma*; Solothurn: *Szólótorony*; Julius Caesar: *Gyula császár*; Kalendarium Julianum: *Gyulai Kalendarium*. (Sokféle 2: 110–115; 4: 233; 12: 220–243). Vö. Adal. 301. – Dugonics (Jólánka 1:599) egész komolyan állítja, hogy *Riga* régente *Rigó* volt (NyÚSz. 210).

A személynevekkel több szócikk is foglalkozik, de a **Keresztnevek** címszó (NyÚSz. 172) alatt jó néhány olyat találhatunk, amelyek ebben az időszakban keletkeztek: *Aranka* (~ lat. *Aurelia*), *Bódog* (~ lat. *Felix*), *Frigyes* (~ ném. *Friedrich*), *Győző* (~ lat. *Victor*) stb. A szócikk végén a következőket írja SZILY: „Érdekes lenne kikutatni, hogy az újabb időkben kik nevezték magukat *legelőször* *Álmos*, *Árpád*, *Attila*, *Béla*, *Elemér*, *Géza*, *Gyula*, *Jenő*, *Kálmán*, *Ödön*, *Szabolcs*, *Tihamér*, *Zoltánnak* stb.”

Ismert lehet, hogy az *Etelka* (NyÚSz. 83, 172) és *Jólánka* (NyÚSz. 492) női nevet Dugonics András alkotta, a *Szilárd* (NyÚSz. 308) pedig előbb köznévként gyökeresedett meg (Szemere Pál leleménye az 1816 előtti időből).

A NyÚSz. nagy érdeme, hogy a dolog természeténél fogva hiányos anyag bemutatásával lehetővé tette a nyelvújítás korának mind a köz-, mind a tulajdonnevek állományát érintő szótörténeti feltárását.

3.1.6. A magyar történeti szótárak között kiemelkedő helyet foglal el a SZABÓ T. ATTILA által elindított Erdélyi magyar szótörténeti tár (SzT.). Ez a monumentális szótár valójában SZABÓ T. ATTILA erdélyi helynévtörténeti gyűjtésére épül, melyet az egykori kolozsvári kutató eleve egy más, nem szótári jellegű nagy munkában szándékozott közreadni.

A műfaj jellegzetességeiből fakadó módon ebben a szótárban is előkerül az a kérdés, hogy milyen szóanyag kerüljön be az egyes szócikkekbe. Az alaphelyzet itt is világos: csak közsavak alkotnak önálló szócikkeket. Tulajdonnevek azonban közvetett módon jelen vannak ebben a szótárban is. Más történeti (és etimológiai) szótárakhoz hasonlóan köznevesüléssel létrejött szavakat itt is találunk; pl.:

asztrakán: 'prémfajta' – 1807: (Vásárolt) 3 *Astragánt*; 1809: *ásztroká-nyal*; 1838: *Asztrakán*; stb.

atilla: 1851: *Atilla*; 1857: *átilla*.

fukar: 1722: *fukár*; *fukar*.

Bizonyos összetételekben és jelzős szerkezetekben álló tulajdonnevek is szerepelhetnek címszóként; pl.:

Péter-alma: 'almafajta' – 1697: Bán Ferencz hagyot két Almafát ... edgyik *Péter alma*, másik mosolygó.

Mátyás király barna pénze: 'bronzdénár' – 1637/1639: *Matthjas kiralj barna penze* njom M. 3 p. 34.

János király tallérja: 'Szapolyai János pénze' – 1584: Bakj pal ... Illie(n) ezwst marhakat Newez vala ... wgy mint Serlegeket, Mosdot, poharokat *János kiralj tallért* es egj eoregh maiczos parta eowet; 1611: Egj *János kiralj tallér*; egj mas Rendbelj tallerel egiwt nio(m) p. 14 f. 2. d. 62.

Számos olyan címszó is található az SzT.-ben, amely helynévből jött létre *-i* képzővel, különösen olyan nevekből, amelyek alaki viselkedése nyelvtörténeti szempontból is érdekes; pl.:

alfalvi: 'gyergyóalfalusi' – 1610: *Alfalj*; 1647: *Alfalvi*; 1658: *Alffaluj*.

bonchidai: 1591: *Bonczidai*; 1717: *Bonczhidai*.

borgói: 1670: *Borgai*; 1757: *Borgoi*.

A legtöbb (feltehetőleg több ezer) tulajdonnév számos közszoji szócikkben az *Án* (= állatnév), *Hn* (= helynév) és *Szn* (= személynév) szakaszokban található, és ezzel gazdag tárházát kapjuk az értékes szótörténeti adatoknak. Lássunk néhány példát erre a megoldásra is:

borjú: *Hn*. 1695: az *Borjú* Ret; 1757: A *Bornyu* Mező, a holl az egész Falunak *Bornyai* Szoktak Nyaralni; 1765/1801: a *Borjú* motsár; 1768: A *Bornyu* kútnál; 1850 k.: *Borjú* gypű.

boros: *Szn*. 1497: Johannem *Boros* de Zenthgrazia; 1569: *Boros* Krisztof; 1685: *Boros* Borka.

csákó¹: 'szétálló, felfelé görbülő' – **Án.** 1805: Második Pár ökör . . . a *Tsáko* Tsábéli, a Jámbor hojszbéli; 1807: *Csákó* fekete szarvú... üsző.

diós: **Hn.** 1526: *dyoskerth* vocitatus; 1672: az *Dijos* berekben; 1687: Az *Diós* Irtoványban; 1716: A *Diós* veremben; 1725: az *diós* bungordban; stb.; **Szn.** 1584: *Diós* Balinth.

macska: **Hn.** 1604: Az *maczka* vereon aloll az szekeres fejebe az keozen eghette(m) zenet; 1726: Az *Matska* nyuzo domb alatt; 1805: A' *Matska* lik nevü helyben; 1811: *Matska* szék oldala nevü helyben; 1864: *Maczka* Mály.

Az SzT.-ben található (közvetett vagy közvetlen) tulajdonnév-állományt gazdagnak mondhatjuk. Ez egyrészt a feldolgozott források jellegéből fakad, hiszen a különféle birtokösszeírások, peres eljárások jegyzőkönyvei, városi-községi tanácsi hivatalos iratok, anyakönyvek, adásvételi szerződések, misszilisek stb. ezrével tartalmazznak hely- és személyneveket egyaránt. Másrészt ez a szótár kifejezetten törekedett a címszó-gazdagításra, és ezáltal olyan címszavak is keletkeztek, amelyek a korábbi (és nagyrészt a mai) magyar lexikográfiában nem állnak ilyen helyzetben. Ilyenek általában a jelzős szerkezetek, az *-i* képzős alakok (hacsak nincs jelentésbeli többletük) stb. Am SZABÓ T. ATTILA ezzel az eljárással (és egyéb szerkesztési megoldásokkal) arra törekedett, hogy minél több olyan nyelvi anyagot mentsen meg és tegyen közzé, amely más formában hozzáférhetetlen lenne a szakemberek vagy az érdeklődő laikus olvasók számára.

3.1.7. A magyar történeti szótárak sorában fontos helyet foglal el egy, a maga nemében egyedülálló szótár. Ez a BERRÁR JOLÁN és KÁROLY SÁNDOR szerkesztette Régi magyar glosszárium (Gl.), mely az alcíme szerint Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára. Lexikográfiai és nyelvtörténeti jelentőségét nem lehet eléggé hangsúlyozni, hiszen nélküle igen nehézkes lenne a sokféle helyen őrzött, nem is mindig megfelelő formában publikált lexikális anyag felhasználása. Az 1290 körül keletkezett Vatikáni glosszákkal és az 1610 körüli időből származó Herbolarium Vincentiae-vel jelölhető időhatárok közötti ötvenhét forrás is tartalmaz természetesen tulajdonneveket, és ezeket a Gl. is közli: elkülönítve a közsavaktól, a szótár végén, mintegy függelékként. (A szótár közzői részében bizonyos szintagmák tagjaként is előfordulnak tulajdonnevek, amelyekre az adott tulajdonnév szócikkében mindig utalás történik.) Ha egy-egy tulajdonnév *-i* vagy *-beli* képzővel is előfordul, ez az alak a közsavak között szerepel címszóként, természetesen utalással a megfelelő névre, illetve a névnél utalást találunk a közzői címszóra.

Sajátosnak tűnik a szerkesztőknek az az eljárása, hogy a tulajdonneveket nem a ma megszokott köznyelvi alakjukban teszik meg címszónak, hanem a forrásokból adatható korabeli, sokszor latinus formában. Ez a megoldás az egyénneveknél kevésbé okoz gondot az azonosíthatóság tekintetében, hiszen az *Asveros*, illetve a *Jovis* viszonylag könnyen „transzformálható” a ma használt *Ahasvérus*, illetve *Jupiter* formára. Viszont az *Udalrikus* vagy a *Korlát* esetében már gondban lehetnénk, ha a címszóként álló nevek után nem állna ott németül a „jelentésük”, vagyis a mai magyar névformával azonosítható német megfelelő. Ilyen módon az első esetben az *Ulrich*, a második esetben a *Konrad* névnek a korabeli (meglehet, hibásan lejegyzett, esetleg népetimológias) alakjával van dolgunk. A személynevek között (érthető módon) viszonylag számos adata van a *János* és a *Mária* keresztnévnek.

A helynevek közt természetesen sok olyat találhatunk, amelynek korabeli és mai névformája (ejtésformája) azonos: *Ázsia, Balaton, Garam, Hollandia, Székesfehérvár* stb. Több olyan helynév is van, amelyet ma már nem használunk, de történelmi ismereteink segítségével lokalizálni tudjuk őket: *Antverpia, Athénás, Florencia, Helvécia, Slézia* stb., de a német megfelelőik itt is segítségünkre vannak.

A helynevek közül a német értelmezések nélkül viszont számosat aligha tudnánk mai megfelelőikkel azonosítani. Lássunk ezekre is néhány példát: *Aretopolis* 'Bern', *Argentina* 'Straßburg' [!], *Briganton* 'Bregenz', *Gedanon* 'Gdańsk', *Leopolia* 'Lemberg' stb.

A Gl. köznévi része mellett a tulajdonneveket bemutató szócikkek is jól használható adalékokat tartalmaznak a magyar történeti onomasztikai kutatások számára.

3.2. Etimológiai szótárak. A tisztán történeti szótárak után áttérünk az etimológiai szótárakra. Ezek közül a hangsúlyosan tudományos igények kielégítésére törekvő szótárak a szóeredeztetés mellett szótörténeti adatokat is közölnek, hiszen megalapozott etimológiát általában nem lehet szótörténet nélkül felállítani.

3.2.1. Időrendben haladva a GOMBOCZ–MELICH-féle Magyar etymologiai szótárral (EtSz.) kell kezdenünk. Ennek a kézikönyvnek sajátos módon nincs bevezetője, melyből a különféle szerkesztési elvekre, megoldásokra vonatkozó információkat szerezhethetünk. A füzetekben megjelenő szótár hátsó borítójának külső oldalán azt olvashatjuk, hogy a köznyelv szavain kívül felveszik a tájszavakat, „valamint a tulajdonnevek közül is azokat, amelyeknek világos az eredetük s amelyeknek nyelvészeti vagy történeti fontosságuk van”. Ezzel követik azt a lexikográfiai gyakorlatot, amelyet már a CzF.-ben, majd (kicsit szűkebb körre kiterjedően) az OklSz.-ban is tapasztalhattunk. Az EtSz. A, Á kezdetű részében a következő hely- és személyneveket találjuk: *Aba* szn., *Ábel*, *Ábrahám*, *Abrud* hn., *Acintus* szn., *Acsa* hn., *Ádám*, *Adolf*, *Adorján*, *Aglént* szn., *Agnés*, *Ágosta* hn. (Augsburg), *Ágoston*, *Ágota*, *Ajton*, *Akastyán-hegy*, *Ákos*, *Aladár*; *Alajos*, *Alap* szn., *Albért*, *Álmos*, *Alpár* szn., *Amadé*, *Amália*, *Ambrus*, *Ancilla* szn., *Anda* szn., *András*, *Angyalos* szn., *Anianus*, *Anna*, *Antal*, *Apaj* szn., *Apalin* szn., *Apostol* hn., *Apsa* szn., *Arad*, *Arbusz* szn., *Ardán* ~ *Ardány* hn., *Ardó* hn., *Arnold*, *Aron*, *Árpád*, *Árva* hn., *Ata* szn., *Aténás*, *Athlamos* szn., *Atilla*, *Atlanti(-tenger)*, *Auguszt* szn., *Ausztria*, *Azariás* szn. Ezeknek vagy sosem volt magyar köznévi alapjuk, vagy pedig elhomályosult morfémazszerkezetekké váltak (*Ardó*, *Árpád*), és így lehettek tulajdonnévvé. A 102 lapon 53 tulajdonnév áll címszóként; ez mindenképpen nagy számnak mondható egy alapvetően köznévi etimológiai szótárnak szánt műben. Más kezdőbetűket tekintve nyilván más (jobbára alacsonyabb) számokat kapunk, de több más tényező mellett feltehetőleg a tulajdonnevek túlzott felvétele is oka lehetett annak, hogy az EtSz. torzóban maradt.

Tulajdonneveket, főleg helyneveket a szótár köznévi szócikkeiben, a szótörténeti adatoló részben is találunk, gyakran csupán az illető adat forrására utalva, a konkrét adat közlése nélkül; pl.:

- apa:** 1141–61 *Apa* szn.
apró: 1145/1443: *apokwrthwel* hn.
berek: 1138 *berekzeg* hn.
bika: 1193 *biquacut* hn.
bodnár: 1388 *Bodnar* szn.

3.2.2. Második etimológiai szótárként a BÁRCZI GÉZA szerkesztette Magyar szófejtő (SzófSz.) szótárt kellene megvizsgálni. Erről a megjelenése idején hiánypótló műről szerkesztője a következőket írja: „Ez a szófejtő szótár nem a szakembereknek, hanem elsősorban a művelt magyar közönségnek szól” (SzófSz. V). Ennek következtében a szócikkek alapvetően a legfontosabb etimológiai információk közlésére szorítkoznak. A szótörténet pusztán annyiból áll, hogy közli az első adat keletkezésének idejét és forrását. Ha egy-egy szó első adata személy- vagy helynévből származik, erre a hn. (= helynév), illetve szn. (= személynév) rövidítés utal, majd következik az első köznévi adat évszáma, lelőhelye, pl.:

alma: [hn. összet. 1236/1239. OklSz., kn. 1225. OklSz.]
bíz: [szn. szárm. 1211. MNy. 31: 159, kn. XIV. sz. v. BesztSzj.]
hős: [szn. 1206. NySz., kn. XIV. sz. v. BesztSzj.]
mocsár: [hn. v. kn. 1231/1397. OklSz. kn. 1342. Nyr. 42: 364]
ösvény: [hn. 1222. OklSz., kn. XV. sz. e. f. JókK. NySz.]

A SzófSz. – mint láthatjuk – magától értetődő módon elismeri a tulajdonnevek fontosságát a szótörténetben, de céljainak megfelelően a mintegy 350 lapos szótár csupán utal ezekre a megfelelő szócikkekben.

3.2.3. A magyar történeti lexikográfia eddigi legnagyobb alkotása a BENKŐ LORÁND főszerkesztésében megjelent A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára (TESz.). A mintegy háromezer lapon található, a 130 000-et meghaladó lexikális adat (szóalakok és jelentések), valamint a szócikkekben található idegen nyelvi adatok óriási száma, az etimológiai kifejtések megalapozottsága nemzetközi tekintetben is a műfaj legjobbjai közé emelték ezt a szótárt. Ez a kézikönyv már a címében is hangsúlyozza a szótörténet és az etimológia egységét, és ezt a szócikkek felépítésében is jól láthatjuk. Az egyik előzménytől, az EtSz.-től eltérően azonban semmilyen tulajdonnév nem áll címszóként: „Szótárunkban a magyar szókészletnek csak a köznévi elemeit dolgoztuk föl. A magyar tulajdonneveket (hely- és személynéveket) – mind elvi, mind gyakorlati megfontolások alapján – kirekesztettük; ezeknek történeti-etimológiai feldolgozása egy vagy több külön névtár feladata. A tulajdonnevek kirekesztése természetesen csak a címszóanyagra vonatkozik; az egyes szavak történeti dokumentációjában ezek magától értetődően nagy számban szerepelnek, hiszen a régi magyar köznevek jelentős része korai nyelvemlékeinkben hely- és személynévként fordul elő” (TESz. 1: 8). Ám a tulajdonnevek sokkal következetesebben szerepelnek a szótörténeti adatoló szakaszban, mint az EtSz.-ben. Erről a következőket olvashatjuk: „Az alakváltozatok dokumentálására a címszó származékait [...] és tulajdonnévként előforduló adatait is felhasználjuk. A származékok sz. (= származék) jelzést kapnak, a tulajdonnévi adatokat pedig szn. (= személynév), illetőleg hn. (= helynév = földrajzi név) jelzéssel látjuk el” (TESz. 1: 19). A szóalakokat többé-kevésbé jól meg lehet állapítani a tulajdonnevek esetében is, de az alakokhoz kapcsolódó jelentések elvonása ezekből már sok esetben nehézségekbe ütközik. Erre vonatkozólag a következő tájékoztatást kapjuk: „Ha a forrás nem teszi lehetővé a jelentés teljesen egyértelmű meghatározását, vagy pedig tulajdonnév alapján tüntetjük fel valamelyik jelentés első felbukkanását, akkor erre a bizonytalanságra az értelmezés szövege elé tett kérdőjellel hívjuk fel a figyelmet” (TESz. 1: 19). (Természetesen mindig szerepel az illető jelentés első biztos

adata is.) A tulajdonnevek nemcsak a címszavak alakváltozatai között szerepelnek, hanem az **Sz**: rövidítéssel bevezetett, a kiemelt származékokat közlő szakaszban is; pl.:

acél: 1135 k.: ? „Tomatores: . . . *Acil*” szn. (PRT. 8: 270); 1229/1550: ? *Acél* szn. (VárReg. 360.) – **J**: 1135 k.: ? ’edzhető vasféleség, vasötvözet; Stahl’ # (1. fent), 1395 k.: ’ua.’ (1. fent) – **Sz**: ~**os** 1335: *Acilus* hn. (OkI Sz.).

ág: 1158/1323/1403: ? „que terminatur ... ab oriente . . . Voduez, et *Agifei*” hn. (Karácsonyi: Szt. István 81); 1193: *egerag* hn. (ÓMOlv. 55) – **J**: 1158/1323/1403: ? ’folyó ága; Flußarm’ # (1. fent), 1193: ’ua.’ (1. fent) – **Sz**: ~**as** 1141–61: ? *Agus* szn. (OkI Sz.); 1229/1550: *Agosholm* hn. mn. (VárReg. 358.) | ~**azat** 1510: *Kewzepakazath* hn. (OkI Sz.).

bátor¹: 1138/1329: „Hec sunt nomina seruorum *Bahatur*...” szn. (MNy. 32: 132); [1177]/1202–3/15. sz.: *Batur* hn. (Györffy 1: 598); 1180 k./12–13. sz.: ? *Buatir* szn. (PRT. 8: 270); 1230: *Baatur* hn. (Györffy 1: 848); 1323: *Bathorighaz* hn. (Györffy 1: 710) – **J**: 1138/1329: ? ’merész, hős; mutig’ # (1. fent), 1372 u./1448 k.: ’ua.’ (1. fent).

A példák számát bőven szaporíthatnánk, de az itt megadottakból is világosan látszik, hogy a tulajdonnevek a szavak adatolásának kronológiájában tapasztalható fontosságuk miatt kellő súllyal szerepelnek a szótörténeti adatok között.

3.2.4. A tudományos igényű magyar etimológiai szótárak sorában (egyelőre) utolsó a német metanyelvű *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (EWUng.), melynek főszerkesztője szintén BENKŐ LORÁND volt. Gyakran – és tévesen – a TESz. német fordításaként emlegetik ezt a kézikönyvet, jóllehet attól több lényeges tekintetben is eltér; ennek taglalása nem feladata ennek a cikknek. Az természetesen igaz, hogy a TESz.-ben felhalmozott szótörténeti adatok közül igen sok megtalálható az EWUng.-ban is, ami nyilvánvalóan teljesen érthető dolog. Ám semmi esetre sincs szó az adatok mérlegelés nélküli „átlapátolásáról”: a szerkesztés során alapos rostálás történt, illetve új adatok is beépültek az új szótárba. Amiben szintén hasonlóság van a TESz. és az EWUng. között, az a tulajdonnévi adatok azonos módon való kezelése. Lássuk ehhez a TESz.-ből idézett példák EWUng.-beli megfelelőit (A = származék; ON = helynév; PN = személynév; B = jelentés). (Ha az adat után nem áll forrásjelölés, az azt jelenti, hogy az adat a TESz.-ből származik.)

acél: 1086 ? *Acil* PN (DHA 240); 1229/ *Acel* PN; 1335 *Acilus* A, ON – **A**: ~**os** 1335 ON.

ág: [1131–41]/ ? *Agus* PN; 1193 *egerag* ON; – **A**: ~**as** [1131–41] PN (?), 1229/ ON | ~**azat** 1510 ON.

bátor¹: 1086 ? *Buatir* PN (DHA 240); 1138/ *Bahatur* PN; 1177/ *Batur* ON; 1230 *Baatur* ON; – **B**: 1086 ? ’mutig’ # (t), 1138/ ’ds’.

Elmondhatjuk tehát, hogy a tulajdonnevek szótörténeti felhasználását tekintve az EWUng. is eleget tesz azoknak a magas elvárásoknak, amelyeket a TESz. óta támasztanak a szakemberek egy jó történeti és etimológiai szótárral szemben. És csupán megemlítve: ugyanez érvényes az MTA Nyelvtudományi Intézetében készülő Új magyar etimológiai szótárra is, hiszen a tulajdonnevek kezelését tekintve nem tér el az említett két szótártól.

3.2.5. A ténszerűség kedvéért meg kell említeni a ZAICZ GÁBOR főszerkesztésében készült Etimológiai szótárt (ESz.) is. A SzófSz.-hoz hasonlóan ez is a művelt nagyközönség igényeit szándékozik kielégíteni. A szótörténet ebben is rendkívül szikár: lényegében az első adat évszámára szorítkozik, és csupán akkor jelöli egy-egy adat tulajdonnévi jellegét, ha az kronológiailag elsőként adható. Ebben a szótárban nem találunk különbséget a személynévi és helynévi adat között, egységesen a tn. (= tulajdonnév) rövidítést alkalmazzák a szerkesztők, és a tulajdonnévi adat esetleges származék volta is jelöletlen marad; pl.:

farag: [1357 tn., 1416 u.]; vö. TESz.: helynévi származék.

féreg: [1152 tn., 1372 u.]; vö. TESz.: személynévi származék.

kard: [1319 tn., 1405 k.]; vö. TESz.: személynévi származék.

4. Összegzés. Összefoglalva a fentieket elmondhatjuk, hogy a magyar szókészlet eredetével foglalkozó szótárak között (beleértve a CzF.-et is) világos különbséget tapasztalhatunk. A 19. századi ihletésű kézikönyvek (CzF., EtSz.) – bár deklaráltan közneveket dolgoznak fel – különféle indokokkal tulajdonneveket is felvesznek címszavaik sorába, és igyekeznek megfelelő etimológiát adni hozzájuk. Velük szemben a modern(ebb) szótárak a tulajdonnevek fontosságát meg nem tagadva csupán a köznévi címszók adatlásában használják ezeket, a tulajdonnévi jellegből fakadó bizonytalanságokat kellő óvatossággal kezelve. Ám ilyen módon is (különösen a TESz., de jelentős mértékben az EWUng. is) gazdag tárházát jelentik annak a művelődéstörténeti szempontból is színes és fontos lexikális anyagnak, amelyet tulajdonneveknek nevezünk.

Felhasznált források

- CzF. = CZUCZOR GERGELY – FOGARASI JÁNOS, *A magyar nyelv szótára* 1–6. Emich Gusztáv / Athenaeum, Pest/Budapest, 1862–1874.
- ESz. = *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Főszerk. ZAICZ GÁBOR. A magyar nyelv kézikönyvei 12. Tinta Könyvkiadó, Budapest, 2006.
- EtSz. = GOMBOCZ ZOLTÁN – MELICH JÁNOS, *Magyar etymologiai szótár* 1–17. füzet. MTA, Budapest, 1914–1944.
- EWUng. = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Hrsg. LORÁND BENKŐ. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1993–1995.
- Gl. = *Régi magyar glosszárium. Szótárak, szójegyzékek és glosszák egyesített szótára*. Szerk. BERRÁR JOLÁN – KÁROLY SÁNDOR. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1984.
- JERNEY JÁNOS 1854. *Magyar nyelvkincsek Árpádék korszakából* 1–2. K. n., Pest.
- MÁTYÁS FLÓRIÁN 1868–1871. *Magyar nyelvtörténeti szótár[-kisértlet]* 1–3. K. n., Pest/Pécs.
- NySz. = *Magyar nyelvtörténeti szótár a legrégebb nyelvmélekektől a nyelvújításig* 1–3. Szerk. SZARVAS GÁBOR – SIMONYI ZSIGMOND. Hornyánszky, Budapest, 1890–1893.
- NyÚSz. = SZILY KÁLMÁN, *A magyar nyelvújítás szótára a kedveltebb képzők és képzésmódok jegyzékével* 1–2. Hornyánszky, Budapest, 1902–1908.
- OkI Sz. = *Magyar oklevél-szótár. Régi oklevelekben és egyéb iratokban előforduló magyar szók gyűjteménye*. Gyűjt. SZAMOTA ISTVÁN. Szerk. ZOLNAI GYULA. Hornyánszky, Budapest, 1902–1906.

- SzófSz. = BÁRCZI GÉZA, *Magyar szófejtő szótár*. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest, 1941.
- SzT. = *Erdélyi magyar szótörténeti tár* 1–14. Főszerk. SZABÓ T. ATTILA etc. Kriterion Könyvkiadó etc., Bukarest etc., 1975–2014.
- TESz. = *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára* 1–3. Főszerk. BENKŐ LORÁND. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1967–1976.

Hivatkozott irodalom

- FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed. 2011. *Hungarian lexicography I. Bilingual dictionaries*. Lexikográfiai Füzetek 5. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- FÁBIÁN, ZSUZSANNA ed. 2012. *Hungarian Lexicography II. Monolingual and Special Dictionaries*. Lexikográfiai Füzetek 6. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- KISS LAJOS 1994. Nyelvtörténeti szótáraink típusai. *Magyar Nyelv* 90: 392–412.
- MURÁTH JUDIT szerk. 2014. *Hungarian lexicography III. LSP Lexicography*. Lexikográfiai Füzetek 7. Akadémiai Kiadó, Budapest.

GERSTNER KÁROLY

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1945-2667>

Nyelvtudományi Intézet

Pázmány Péter Katolikus Egyetem

Bölcsészet- és Társadalomtudományi Kar

KÁROLY GERSTNER, Proper names in historical and etymological dictionaries

The fundamental difference between common nouns (nomen appellativum) and proper names (nomen proprium) has been known for thousands of years. Put simply, the former generalizes, the latter individualizes. As a result, their place in the lexicon is different, and their lexicological consideration has also parted ways. The study touches on how the outstanding lexicographic work of the 19th century, the Czuczor–Fogarasi dictionary, references proper names. While the dictionary is fundamentally an explanatory dictionary, its entries often contain historical or etymological information. Beyond reference books that do not deal directly with proper names, dictionaries focusing on the history of other parts of speech also list several proper names, as the importance of these in the history of both society and language is evident to researchers. Based on the above, the study first provides an overview of the methods applied in historical dictionaries (e.g., Magyar oklevélszótár [Dictionary of Hungarian deeds], Erdélyi magyar szótörténeti tár [Historical dictionary of Transylvanian Hungarian]) and etymological dictionaries (e.g., Magyar etimológiai szótár [Etymological dictionary of Hungarian], A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára [Historical and etymological dictionary of Hungarian]). Both dictionary types are rich repositories of data for the lexical material known as proper names.